

Frank H.M. van der Heul

Hoorn des overvloeds

Geschiedenis van de Nederlandse scheepvaart en handel op Afrika

Deel 2 – Onder stoom

Van dezelfde auteur

Oliebol in Ossendrecht
De kunst van het versieren
Het zomerhuisje van tante Amalia
Doorlopende voorstelling
Koers Kreeftskeerkring
Reis naar een verdwenen wereld
Cowboys, kitsch en Cadillacs
Salsa, suikerrieten sleeën
Ford 'made in Holland' - vier delen
Stoom aan het IJ (geschiedenis van de Amsterdamse rederijen - vier delen)
De eersten de besten (geschiedenis van de autosport - twee delen)
Prachtig Plaatwerk (klassieke auto's - meerdere delen)
Hoorns des overvloeds (maritieme en algemene geschiedenis - twee delen)

ISBN/EAN 978-94-90495-15-2:
NUR 466

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteursrechthebbende.

Copyright © 2015 Frank van der Heul
Dit boek is het herziene tweede deel van het in 2002 door uitgeverij Hollandia in Haarlem gepubliceerde *Van Kreeftskeerkring tot Kaap de Goede Hoop*
Ontwerp omslag en opmaak binnenwerk: Frank van der Heul
Omslagillustraties van de auteur
Uitgeverij Albatros - Amstelveen
Boeken kunnen rechtstreeks worden besteld bij de uitgever
E-Mail: frankvanderheulfrankhm@outlook.com

Inhoud

Koloniale koorts 5

Thuisland/Rotterdams welvaren/Witte plekken/Aapjeskoetsier/Humanitaire campagne/
De buit verdeeld/Koning schaakmat

Deel 2 – onder stoom 32

Hoorn des overvloeds/Groot optimisme/Springbok Lijn/Gezellige zitjes/
Natives Act/Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij/
Holland-West-Afrika Lijn/Holland-pool/Godenspijs

Zwarte donderdag 62

Per stoomschip naar Zuid-Afrika/Stroomlijnen/Maier-steven/
Sonderreisen nach Südafrika/Miljoenenhoek/Surfboten en mammy-chairs

Ankie Laura 80

Operatie Dynamo/Zeemansstand in zeemanshand/Operatie Fakkel/Vlootreconstructie

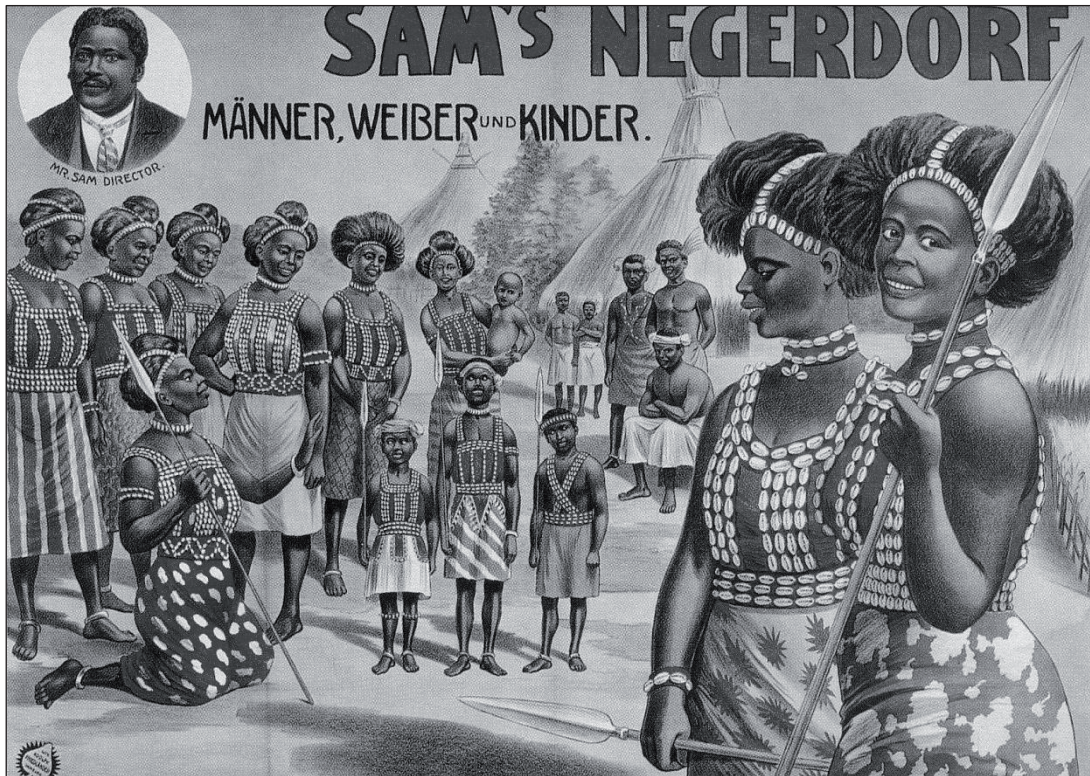
Afrika-Huis 110

Immorality Act/Van stroom tot kust/Oorlog om olie/Dekolonisatie/Tijdelijke zaak/
Grote en kleine vissen/Foto-impresies van de metamorfose van het Java-eiland

Literatuur 143

Dankwoord 145

Koloniale koorts

Op 18 september 1814 werd in Wenen een vergadering van Europese vorsten en diplomaten geopend met het doel de staatkundige toestanden te ordenen na de val van Napoleon I Bonaparte en diens verbanning naar Elba. Op dit congres werd niet alleen bepaald dat het Koninkrijk der Nederlanden een krachtige bufferstaat tegen Frankrijk zou vormen, maar ook dat Spanje en Portugal na de Franse overheersing onafhankelijk moesten blijven. Westfalen, Rijnland, Noord-Saksen en delen van Pommeren werden aan het koninkrijk Pruisen toegewezen; het oude Duitse keizerrijk - dat in 1806 door Napoleon was geliquideerd – werd echter niet hersteld. Hiervoor in de plaats kwam een alliantie (Duitse Bond) van vijftig monarchieën en vier vrijsteden onder voorzitterschap van Oostenrijk.

Een man die in grote mate de toekomst van Duitsland zou bepalen, was de in 1815 in de mark (provincie) Brandenburg geboren Otto Eduard Leopold von Bismarck, telg uit een geslacht van ‘Junker’, zoals de lagere landadel in Pruisen werd genoemd. In 1868, twintig jaar nadat Bismarck zijn debuut op het internationale politieke toneel had gemaakt, vond er in Spanje een militaire staatsgreep plaats. De nymfomane koningin Isabella II, die haar strenggelovige onderdanen volledig van zich had vervreemd, werd tot troonsafstand gedwongen en ging in Frankrijk in ballingschap. Een mogelijke troonopvolger was de katholieke prins Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen. Achter de schermen steunde Bismarck de kandidatuur van dit verre familielid van de Pruisische koning, en werden invloedrijke Spanjaarden omgekocht. De troonpretendent trok zich echter terug na felle protesten van Franse kant. Keizer Napoleon III, die er alles aan deed om de Duitse eenwording tegen te houden, wenste onder geen beding een Hohenzollern op de Spaanse troon; het kon Frankrijk aan een oorlog op twee fronten blootstellen. Minister van Buitenlandse Zaken hertog de Gramont gaf de Franse gezant vervolgens opdracht om naar Bad Ems te gaan, waar Wilhelm I een gezondheidskuur onderging. Hij moest eisen dat de Pruisische koning publiekelijk bekend zou maken dat de kandidatuur was ingetrokken en dat er nooit meer een Hohenzollern kandidaat zou worden gesteld. Wilhelm weigerde echter in te gaan op een eis die duidelijk bedoeld was om Pruisen te vernederen. Een telegram dat hij aan Bismarck stuurde, werd door de kanselier in verkorte en daardoor verscherpte vorm naar de Europese ambassades en dagbladen verstuurd. Voor de niet al te snuggere Louis Napoleon (een zoon van ex-koning Lodewijk van Holland - zie ook deel 1 van *Hoorn des overvloeds*) was deze ‘Emscher Dépêche’ een klap in het gezicht die niet anders kon worden gerevancheerd dan met wapengeweld. De Franse keizer was enige tijd tevoren al geblameerd, toen Willem III Alexander Paul Frederik Lodewijk, prins van Oranje en koning der Nederlanden Luxemburg aan Frankrijk had willen verkopen en Pruisen duidelijk maakte dat het groothertogdom tot de Duitse invloedssfeer werd gerekend en dat deze transactie niet zou worden geaccepteerd.

Het door Bismarck gemanipuleerde telegram sloeg in als een bom. Over heel Duitsland laaiden de nationale hartstochten op. De tegenstellingen tussen Noordduitsers en hun burens in het zuiden was op slag verdwenen. Iedereen voelde zich verbonden in de haat tegen de Franse erfvijand. In Parijs heerste een soortgelijke stemming. De nationale eer stond op het spel en op de boulevards weerklonk de kreet ‘Op naar Berlijn’. De op 19 juli 1870 uitgebroken Frans-Duitse oorlog was niet *la belle guerre* waarover de bevolking had gezongen. Het Franse leger leed verpletterende nederlagen bij Metz en op 2 september van dat jaar raakten ruim tachtigduizend soldaten die Sedan hadden verdedigd in krijgsgevangenschap. Napoleon III zelf werd onder escorte naar zijn gevangenschap op het kasteel Wilhelmshöhe buiten Kassel gebracht. Twee dagen later riep de Wetgevende Vergadering in Parijs de Derde Republiek uit. Twee weken later begon de belegering van Parijs die honderdenveertien dagen zou duren en waarbij de metropool met langeafstandsgeschut van Krupp werd bestookt. Journalist en auteur Gaspard Félix Tournachon, beter bekend onder zijn artiestennaam Nadar, steeg met een met lichtgas gevulde ballon op en maakte spectaculaire foto’s van de omsingelde hoofdstad. Omdat ballonnen ook gebruikt werden om berichten over te brengen en belangrijke personen te evacueren, plaatste het Duitse leger een order bij Krupp voor de levering van speciale 25-mm geweren die op karren werden gemonteerd.

Terwijl dit mobiele luchtdoelgeschut weinig efficiënt bleek, zetten rijke Parijzenaars exotische vleessoorten uit de dierentuin op het menu, maakten minderbedeelden jacht op mussen, huisdieren en rioolratten, en werd iedereen met een Duitse nationaliteit uit de stad verdreven. Een van deze vluchtelingen was Theodor Diesel. Niet in staat om door de zware gevechten naar het oosten te reizen, koos de uit Beieren boekbinder en leerbewerker met zijn gezin voor een nieuw bestaan in de bakermat van de Industriële Revolutie. In Londen was het echter armoe troef, en zijn ouders waren dan ook blij toen een familielid uit Augsburg aanbood om de twaalfjarige Rudolf Christian Karl Diesel onder zijn hoede te nemen tot de oorlog voorbij zou zijn.

Bij de vredesonderhandelingen werd Frankrijk gedwongen om de industriële Rijnprovincies Elzas en Lotharingen af te staan, en eiste Bismarck een schadevergoeding van vijf miljard goudfranc. Zolang dit bedrag niet was betaald, zou Frankrijk blijven opdraaien voor het onderhoud van Duitse bezettingstroepen. De grootste vernedering voor de Franse bevolking was echter het uitroepen van een nieuw Duits keizerrijk in de Spiegelzaal van het paleis in Versailles op 18 januari 1871. De kiem voor een volgend en veel groter conflict was hiermee gezaaid.

Monument in Berlijn van de Pruisische aristocraat, ‘ijzeren’ kanselier en architect van het tweede Duitse keizerrijk, Otto Eduard Leopold von Bismarck. Rechts: bronzen plaquette van Bismarck op de muur van een kasteelruïne in Beieren. (foto's auteur).

Het tweede Duitse keizerrijk ontwikkelde zich opvallend snel van een landbouwstaat tot een efficiënt georganiseerde grootkapitalistische mogendheid. Duitsland stak Engeland naar de kroon en zou het land waar de eerste Industriële Revolutie door de stoommachine zijn oorsprong vond, uiteindelijk voorbijstreven. Alleen al in de laatste vijf jaar van de negentiende eeuw werden in Duitsland vijftienhonderdeenenvijftig handelsondernemingen opgericht met een gezamenlijk kapitaal van 2,2 miljard Rijksmark. Tussen 1895 en 1913 verdubbelde de Duitse productiecapaciteit en nam de export toe tot honderdtachtig procent. Was ruim zestig procent van de Duitse bevolking omstreeks 1840 nog werkzaam in de land- en bosbouw; rond de eeuwwisseling was dit percentage gehalveerd. Handel, scheepvaart en ander beroepsgoederenverkeer groeiden uit tot een belangrijke inkomensbron. In 1907 vond vijftien procent van alle bij het arbeidsproces betrokkenen in deze bedrijfstakken emplooi. Dertig procent van alle werknemers bestond uit vrouwen. Het bevolkingscijfer steeg van vijftientwintig miljoen in 1810 tot ruim vijftenzestig miljoen in 1913; een tijdstip waarop ruim zestig procent van de bevolking in steden met meer dan tweeduizend inwoners leefde en Duitsland zijn meerdere op industrieel gebied slechts in de Verenigde Staten moest erkennen.

Omstreeks 1880 produceerde Engeland ongeveer tweeëneenhalf keer zoveel ijzererts als Duitsland. Maar in minder dan dertig jaar zouden de rollen zijn omgedraaid en was de Duitse productie bijna verdubbeld ten opzichte van de Britse. Symbool van de Duitse staalindustrie was het concern van Friedrich Alfred Krupp in Essen aan de Ruhr, dat zich gaandeweg specialiseerde in de productie van zwaar geschut, munitie en pantserplaten. Na zijn dood op 14 juli 1887 zette zijn dochter en enige aandeelhoudster het bedrijf voort en werden kort na de eeuwwisseling ook onderzeeboten op een eigen werf in Kiel op stapel gezet.

Tegen het einde van de negentiende eeuw was Groot-Brittannië nog de belangrijkste bankier, producent, koopman en transporteur ter wereld. Bijna tweederde van de wereldhandelsvloot voer onder de Britse Union Jack, maar tussen 1894 en 1904 nam de Duitse koopvaardijvloot toe met ruim tweehonderddertig procent. In een land waar een halve generatie eerder nog geen enkel groot stoomschip van stapel was gelopen, hadden werven nu volle orderportefeuilles en meer dan veertigduizend man in vaste dienst. Hamburg met grote scheepsbouwondernemingen als Blohm & Voss en de Vulkan-Werft gold als de drukst bevaren overslaghaven van Europa. Adolph Woermann, een van de meest invloedrijke inwoners van de historische Hanzestad aan de Elbe, stond bekend als de grootste particuliere reder ter wereld en wist zijn zakelijke belangen als geen ander door de Duitse overheid te laten behartigen. De uit een lappendeken van vier koninkrijken, vijf groothertogdommen, dertien hertogdommen en vijf vrije steden geformeerde Duitse eenheidsstaat was eveneens toonaangevend met chemische industrie (Hoechst en Bayer), elektrotechnische industrie (Siemens & Halske en AEG), grafische industrie (drukkers van Koenig & Bauer en zetmachines van Bergenthaler), en optische industrie van Zeiss, later ook met Voigtländer & Sohn. Door het pionierswerk van Nicolaus August Otto, Karl Benz, Gottlieb Daimler en Rudolf Christian Karl Diesel was Duitsland bovendien de bakermat van de viertakt benzinemotor met vonkontsteking, de motorfiets, de praktisch bruikbare auto en de zuigermotor waarbij lucht tot zo hoge druk en temperatuur werd verdicht dat de ingespoten brandstof spontaan tot ontbranding kwam.

Thuisland

Met het strijken van de nationale driekleur op de hoofdtoren van het eeuwenoude handelsfort en slavendepot Elmina op 6 april 1872 was het koloniale tijdperk van Nederland in Afrika voorbij. Niet lang na de officiële overdracht van de bezittingen aan de kust van Guinee aan Engeland, liet minister van Koloniën en oud-Indiëganger Isaäk Dignus Fransen van de Putte zich informeren over mogelijkheden om aan de Kongorivier een extra contingent rekruten te werven voor het Koninklijk Nederlandsch Oost-Indisch Leger. Het Koloniaal-Werfdepot in Harderwijk - bekend en berucht als 'de vergaarbak van Europa' - bleek na het uitbreken van de Atjeh-oorlog op 26 maart 1873 niet in staat om op korte termijn voldoende huurlingen te leveren. Ondanks het hoge handgeld van driehonderd gulden voor een contract van zes jaar, voelden maar heel weinig Nederlanders voor een aanstelling bij het KNIL. Wervingsactiviteiten in het buitenland waren sterk opgevoerd, maar konden vaak niet door de beugel. Zo was oud-kolonel Steck wegens ongeoorloofde ronselpraktijken in Darmstadt in hechtenis genomen, en in Parijs moesten Nederlanders zich voor hetzelfde vergrijp voor de rechter verantwoorden. Al met al wist het Koloniaal-Werfdepot in 1875 niet meer dan vierduizend huurlingen te strikken, waarvan het gros uit Belgen, Fransen, Britten, Schotten, Duitsers en Zwitsers bestond.

Het Nederlandse handelsverkeer op Afrika mocht intussen weinig naam meer hebben. Van de ruim honderd schepen die Elmina vijf jaar daarvoor nog hadden aangelopen, voeren er zeventien onder nationale vlag. Een vergelijkbare daling weerspiegelde zich op veel grotere schaal. In twintig jaar tijd was de Nederlandse handelsvaart van de vierde naar de achtste plaats op de wereldranglijst gezakt. Aan de Goudkust prezen Britse handelshuizen hun laatste Nederlandse concurrenten uit de markt. De meeste ondernemers hielden het in West-Afrika voor gezien, maar het Rotterdamse scheepvaart- en handelsbedrijf H.H. Muller & Co. zag nieuwe kansen en

verplaatste de handel van Elmina naar een vrijhandelshaven die zijn naam ontleende aan de zevende president van de Verenigde Staten van Amerika.

James Monroe was vijf jaar aan het bewind toen een door de American Colonization Society en zes andere filantropische instellingen gefinancierde expeditie naar Afrika scheep ging om aan de Malaguetten- of Peperkust naar een geschikte vestigingsplaats voor vrijgemaakte slaven te zoeken. De particuliere organisatie, die nauw met de Amerikaanse overheid samenwerkte, had humaniteit hoog in het vaandel staan, maar hanteerde ook motieven van zakelijker aard. Nogal wat zuidelijke plantagehouders die zich na de Amerikaanse Burgeroorlog bij vennootschap hadden aangesloten, beschouwden vrijgemaakte slaven als riskante, zo niet gevaarlijke elementen, die wellicht op wraak uit waren en die men derhalve maar het beste kon terugsturen naar het land van hun voorvaders.

Nadat de expeditie voet op Afrikaanse bodem had gezet, begon men te onderhandelen over grondaankoop voor het te stichten thuisland. Het gebied dat plaatselijke stamhoofden uiteindelijk aan de Amerikanen afstonden, werd geruild tegen zes musketten, een vat buskruit en een hoeveelheid kogels, een doos glazen kralen, twee okshoofden tabak en een vat rum, zes ijzeren staven, tien gietijzeren kookpotten, zes bundels indigoblauw geveerd textiel, een doos met zeep, en een dozijn messen, lepels en vorken. De 'chiefs' vonden het een goede transactie, maar zoals nog zou blijken waren hun onderdanen een andere mening toegedaan.

De eerste repatrianten vertrokken nog dat jaar met de Amerikaanse bark *Elisabeth*, en met hen mee ging ook een handvol Spanjaarden, die het pas verworven land wilden koloniseren. De gestichte nederzetting werd Christopolis genoemd, maar kreeg later de naam Monrovia; dit tot meerdere glorie van president James Monroe die het streven van de American Colonization Society van harte steunde. In 1833 werd ten zuiden van Monrovia bij Kaap Palmas de kolonie Maryland gesticht. De oorspronkelijke leefgebieden van de Kro (of Krio) stam werden vervolgens samengevoegd en bestuurd door afgevaardigden van de ACS en de andere filantropische organisaties, totdat in 1841 de eerste gouverneur van Liberia werd geïnstalleerd. Nog niet zo lang daarvoor was de man als slaaf op een katoenplantage in de Amerikaanse staat Virginia afgebeeld.

Liberia nam een uitzonderingspositie in op het Afrikaanse continent. Het thuisland was geen kolonie, maar ook geen onafhankelijke staat met een gedegen wetgeving, waardoor veel kapiteins weigerden om in Monrovia havengelden en invoerbelastingen te betalen. De onduidelijke situatie trok bovendien de nodige criminelen en ander blank uitschot aan, en bracht westerse regeringen ertoe om Liberia niet serieus te nemen. Om de zaak recht te zetten, was in 1846 een grondwet ontworpen die op de Amerikaanse constitutie was gebaseerd, en op 26 april van het jaar daarop werd de onafhankelijke republiek Liberia uitgeroepen. In de hoofdstad stond een natuurgetrouwe replica van de door slaven gebouwde Capitol Hill in Washington en op de Liberiaanse dollar stond de tekst: 'De liefde voor de vrijheid bracht ons hier'.

Duitsland sloot datzelfde jaar handelscontracten met de oudste nog bestaande nationale staat op het Afrikaanse continent, en in 1852 liet de Hamburgse reder Carl Woermann de driemastschoener *Liberia* op stapel zetten voor een geregelde vaart op Afrika. Nog een jaar later opende de Elder Dempster Lines uit Liverpool een geregelde dienst op Monrovia, en in 1849 vestigde Woermann een eigen handelskantoor met pakhuis in de presidentiële republiek, die tot de grootste producent van natuurlijk rubber uit zou groeien.

Tien jaar na het verlies van de laatste Nederlandse bezittingen in Afrika (zie deel 1) bestond er nog steeds een nijpend tekort aan militairen in Nederlands-Indië. Op het Haagse Binnenhof werd een voorstel ingediend om rekruten in Liberia aan te werven: de aangewezen instantie hiervoor leek de firma H.H. Muller & Co. Drijvende kracht achter deze rederij en handelmaatschappij was Hendrik Muller, zoon van een doopsgezind echtpaar uit de Palts, dat wegens geloofsvervolging naar Amsterdam was uitgeweken, waar zijn vader een predikantenstudie had gevolgd. Door zijn

huwelijk met de dochter van de Rotterdamse scheepsverzekeraar en graanhandelaar Abraham van Rijckevorsel was Muller in het bedrijf van zijn zwager opgenomen. Rederij H. van Rijckevorsel & Co. deed zaken in het Caribische gebied, op Java, Sumatra en aan de Afrikaanse Goudkust, maar was na een aantal forse tegenslagen in 1866 opgeheven en onder de firmanaam H.H. Muller & Co. voortgezet. De liberale Hendrik Muller was een groot pleitbezorger van vrije handel en vond dat 'de handel beschouwd moest worden als een gangmaker en als een krachtige impuls voor de ontwikkeling, hervorming en verheffing van wilde, onbeschaafde volkeren, en als de meest belangrijke verbreider van westerse beschaving en christendom'.

In 1890 ging het stoomschip *Celia* van rederij H.H. Muller & Co. in de haven van Monrovia voor anker, waar de wervingsagent tegen de honderd Liberianen had weten te contracteren. Toen het hen echter duidelijk werd dat Java het doel van de reis was, deserteerde het gros van de rekruten. Voortaan zouden nieuwe lichten worden voorgespiegeld dat men niet ver van huis ging en op plantages te werk zou worden gesteld. Om onrust, paniek of pogingen tot muiterij tijdens de lange oversteek te vermijden, kregen de rekruten in plaats van uniformen burgerkleding uitgereikt, en na aankomst werden de Liberianen, ondanks de slechte ervaringen van weleer, in speciale korpsen ingedeeld. Kopstukken van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger die hoge verwachtingen hadden gekoesterd, moesten na een half jaar erkennen dat ook deze Afrikanen niet de simpele zielen waren die men zich had voorgesteld. De Liberianen weigerden dienst onder de verklaring dat ze maar voor zes maanden hadden getekend en dat ze bovendien op valse gronden waren ingelijfd. Toen dreigementen met celstraf of krijgsraad geen enkel effect sorteerden, besloot men de zelfbewuste Liberianen maar te repatriëren. Al met al hadden de wervingsactiviteiten van rederij H.H. Muller & Co. nog geen tweehonderd rekruten opgeleverd en een jaar na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog dienden er geen Afrikanen meer in het KNIL.

Rotterdams welvaren

In het voorjaar van 1879 maakte de Nederlandse dagbladers veel werk van een buitensporige zwendelaffaire, waarbij gerenommeerde bakinstellingen en vooraanstaande personen uit de zakelijke en politieke wereld waren betrokken. Het bedrijf waar het allemaal om draaide was de in Rotterdam gevestigde Afrikaansche Handels-Vereeniging. De *Rotterdamsche Courant* sprak van een morele catastrofe, en een ramp voor de Maasstad, erger nog dan een besmettelijke ziekte. Jan Publiek vermaakte zich met spotliedjes over de 'Grote Pink' - de directeur van het Rotterdamse zakenimperium, die als een ware illusionist miljoenen guldens in rook had doen opgaan en zelf ook in het niets was verdwenen.

De man achter de affaire die zoveel commotie veroorzaakte, was de zoon van een Poolse landverhuizer die tijdens de eeuwwisseling naar Rotterdam was geëmigreerd. Abraham Levy had zijn achternaam in Pincoffs laten wijzigen - naar het Poolse stadje Pinczow - en had in de Maasstad een bestaan als handelaar en verkoper van staatsloten weten op te bouwen. De in 1827 aan de Blaak geboren Lodewijk Pincoffs groeide op in een gezin waar niet op geld hoefde te worden gelet. Hij kreeg privéonderricht, studeerde aan een handelsschool in Duitsland en doorliep zijn stage in Manchester; zijn broer was daar directeur van een fabriek waar verfstoffen voor de textielindustrie werden gemaakt. Op zijn tweeëntwintigste ging Lodewijk in zaken met zijn zwager Henry Kerdijk, geboren Polak. De firma Kerdijk & Pincoffs handelde in verfstoffen als meekrap en indigo - producten waar steeds minder vraag naar was door het op de markt komen van goedkopere verfstoffen zoals aniline. Het kostte de overambitieuze Pincoffs enige moeite om zijn voorzichtige senior partner te overreden, maar in 1857 gooiden ze het bedrijfsroer radicaal om en werd het im- en exportbedrijf van de Britse ondernemer Samson overgenomen.

In tegenstelling tot de zeltogende Nederlandse kolonie aan de Goudkust bij Elmina, richtten Kerdijk en Pincoffs zich met veel bravoure op het gebied bij de uitmonding van Afrika's op een na

langste rivier. De Britse koloniale belangen lagen meer noordelijk, aan de Golf van Guinee, terwijl het in 1849 gestichte Libreville in Gabon een administratief centrum was waar de Franse driekleur wapperde. Hoewel Portugal aanspraken maakte op het gebied waar de Kongorivier de Atlantische Oceaan bereikte, was hier zakelijk gezien weinig of geen concurrentie te verwachten.

Kerdijks jongere broer Lodewijk kwam ook in de zaak en stichtte de handelspost Banana op 6° zuiderbreedte en 12°24' oosterlengte. Het eerste schip dat onder de vlag van Kerdijk & Pincoffs een vrij geregelde dienst tussen Rotterdam en de Kongorivier onderhield, was het als tweemast-schoener getuigde schroefstoomschip *Banana*. De jonge Kerdijk overleed in 1862 aan malaria, maar ondanks deze tegenslag zou de onderneming uitgroeien tot het grootste Europese handelshuis in het Kongogebied.

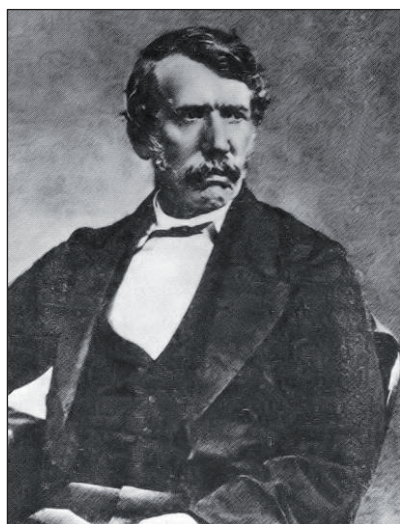
Het kostte enige tijd om uit te zoeken welke ruilhandel de Afrikanen het meest op prijs stelden, en voor de overbruggingsperiode tussen in/ en verkoop waren langlopende leningen nodig. Pincoffs had echter veel krediet in zijn geboortestad weten op te bouwen en had negen vooraanstaande zakenlui ertoe bewogen deel te nemen aan een commanditaire vennootschap+ de Afrikaansche Handels-Vereeniging met eerder genoemde Hendrik Muller als voorzitter van de Raad van Bestuur. Een stille vennoot was mr. Marten Mees, expert op verzekeringsgebied en financieringen en een van de grondleggers van de Rotterdamsche Bank. In zijn hoogtijdagen beschikte de Afrikaansche Handels-Vereeniging over ongeveer vijftig vestigingen in het meest westelijke stroomgebied van de Kongo, waar men behalve Britse manufacturen en Nederlands gedestilleerd (waaronder 'medicinale' alcohol van de Erven Lucas Bols), ook uiteenlopende producten als vilten hoeden, bontgekleurde mutsen, uurwerken, scheer- en kapmessen, vishaken, zeep, zout, staven messing en koper, potten, pannen en ander keukengerei, glaswerk, rollen ijzerdraad, hangsloten, zonne- en regenschermen, koperen beenringen en armbanden, glazen kralen, mondharmonica's (gala) uniformen en spijkers verkocht. Retourlading bestond uit ivoor, cacao, koffie, aardnoten, ruwe rubber en palmpitten en palmolie, die in die periode niet alleen als smeermiddel voor industriële machines, maar ook als grondstof voor de productie van huishoudzeep en voedingsmiddelen werd gebruikt.

De vlot van de tongriem gesneden Pincoffs was een kruitvat vol ideeën. Zo had de gematigde liberaal zitting in de Rotterdamse gemeenteraad, was hij lid van de Raad van Provinciale Staten van de Eerste Kamer, propageerde hij de aanleg van de Nieuwe Waterweg en was hij de stuwende kracht achter de oprichting van de grotendeels met Belgisch en Duits kapitaal gefinancierde exploitatiemaatschappij de Rotterdamsche Handels-Vereeniging. Niet in de laatste plaats speelde Pincoffs in 1869 een rol bij de oprichting van de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij - een rederij die goed verdiende aan de massa-emigratie naar de Verenigde Staten en later werd herdoopt in de Holland-Amerika Lijn.

Behalve dat hij vele commissariaten bezat, verkeerde de zakenman met een grote visie ook nog in koninklijke kringen. Zo was Leopold Louis Philippe Marie Victor van Saksen-Coburg hogelijk geïnteresseerd in de persoon van Pincoffs. De tweede koning van België, die als jongeman al van een koloniaal imperium had gedroomd, was in 1862 naar de havenstad Sevilla gereisd om er in het oude beursgebouw de staatsarchieven te bestuderen en uit te rekenen hoeveel winst de vroegere wereldmacht Spanje wel niet uit zijn West-Indische en Zuid-Amerikaanse koloniën had weten te persen. Twee jaar daarna maakte Leopold II van België studiereizen naar Birma (de huidige republiek Myanmar), Ceylon (Sri Lanka), India en Nederlands-Indië. Nog weer later ondernam hij pogingen om een deel van China, Turkije, een Argentijnse provincie, de Filippijnen, Serawak, Sumatra, de Fiji-eilanden, grond op Formosa (het huidige Taiwan), Transvaal of Mozambique door koop of pacht te verwerven. Geen enkel bod leverde succes op en in 1876 richtte de door koloniale macht geobsedeerde monarch zijn aandacht op tropisch Afrika.

Witte plekken

Vijf jaar nadat de Afrikaner boer Erasmus Stephanus Jacobs een diamant van ruim 20 karaat in het noorden van de Kaapkolonie had gevonden (zie ook deel 1), zorgde Henry Morton Stanley als correspondent van *The New York Herald* voor wereldnieuws met zijn legendarisch geworden opmerking: 'Dokter Livingstone, naar ik aanneem?' De man die hij na een tocht van bijna een jaar dwars door Afrika aan de oever van het Tanganjikameer had opgespoord, was een in 1813 in Schotland geboren arts, ontdekkingsreiziger en missionaris. Op zijn zesendertigste was David Livingstone vanuit een zendingspost in Bechuanaland aan een reis naar het noorden begonnen. Hij wilde de gebieden die hij zou ontdekken niet uitsluitend voor het christendom veroveren, maar ook in het belang van de Britse handel en voor wat hij de civilisatie noemde. Livingstone doortrok de Kalahariwoestijn en bereikte het Ngamimeer en de rivier de Zambesi en raakte geschokt door de omvangrijke slavenhandel in het binnenland van Afrika, die voornamelijk door Arabische kooplui werd gedreven. De man met een missie bond de strijd aan tegen deze verwerpelijke handel, die door middel van zending en kolonisatie met wortel en tak moest worden uitgeroeid. In 1852 begon Livingstone aan zijn grote en gewaagde expeditie en ging op weg naar het westen.

Arts, zending en ontdekkingsreiziger David Livingstone. Rechts: speciale uitgave van de *Illustrated London News* met daarin het artikel van de Amerikaanse verslaggever Henry Morton Stanley die de dood gewaande Livingstone na een tocht van bijna een jaar dwars door Afrika had gevonden. (coll. auteur).

Het kostte hem twee jaar om de Atlantische Oceaan te bereiken, waarna hij omkeerde en naar het oosten trok. Hij ontdekte enorme watervallen die de inheemsen 'de rook die dondert' noemden, en die de ontdekkingsreiziger de Victoria Watervallen doopte. Vandaar uit volgde hij de Zambesi, en in 1856 bereikte hij de Indische Oceaan. Zijn tocht door het Afrikaanse continent van kust naar kust maakte Livingstone beroemd en terug in Londen werd hij als een nationale held gevierd. Twee jaar later kreeg hij vijfduizend pond sterling voor een nieuwe expeditie, die tot 1864 duurde. Een daarop volgend bezoek aan Londen resulteerde in de opdracht van de Royal Geographical Society om de streken rondom het Njassameer en Tanganjika te exploreren en te zoeken naar de bronnen van de Nijl. In maart 1866 vertrok hij van Zanzibar naar het vasteland en begon aan zijn derde ontdekkingsreis, met de bedoeling Tanganjika te bereiken en vandaar verder het binnenland in te trekken. Daarna werd er niets meer van hem vernomen. Het gerucht ging dat hij niet meer leefde, want het was bekend dat de gebieden die hij had bereikt door kannibalen werd bewoond. Toen Stanley de zevenenvijftigjarige Schot uiteindelijk vond, was hij sterk vermagerd, bijna tandeloos en ernstig ziek. De verslaggever wilde dat Livingstone met hem naar Londen ging om te

herstellen, maar die weigerde dat. De hem opgedragen taak was nog niet voltooid. In de nacht van 30 april op 1 mei 1873 stierf hij in een dorp ten zuiden van Ujiji. Zijn zwarte metgezellen begroeven zijn hart onder een boom op de plek waar Livingstone was overleden. Zijn lichaam werd naar Engeland overgebracht en kreeg een laatste rustplaats in Westminster Abbey.

Het was het tijdvak van de grote ontdekkingsreizen en menige Europeaan zat dagelijks met de krant in zijn luie stoel gekluisterd om het laatste nieuws te vernemen over de witte plekken op het Afrikaanse continent die nu weer in kaart waren gebracht, en wat voor ontberingen en gevaren de onderzoekers hadden moeten doorstaan bij hun pogingen om de mysteries van het zwarte werelddeel te ontraadselen.

Met de opkomst van de Industriële Revolutie, massaproductie dankzij de stoommachine waarmee Engeland de toon aangaf, en de officiële opening van het Suezkanaal op 17 november 1869, was de belangstelling voor Afrika in een stroomversnelling geraakt. Dit continent was niet alleen een schatkamer van natuurlijke grondstoffen en goedkope arbeidskrachten, maar bood tevens ongekende mogelijkheden om er industrieproducten af te zetten. Omdat er weinig of niets bekend was over de binnenlanden, en men er van uitging dat er geen geschikte transportmogelijkheden over land voordeden, was het allereerst zaak om de loop van de grote rivieren in kaart te brengen. Hoewel de ruim driehonderd kilometer brede rivierdelta aan de Golf van Guinee al eeuwen bekend was in Europa, was nog niemand op het idee te komen om de Niger hiermee in verband te brengen.

Om de loop en de oorsprong van Afrika's op twee na langste rivier in kaart te brengen, werd in 1878 in Londen het 'Genootschap ter bevordering van de ontdekking van de binnenlanden van Afrika' opgericht. Initiatiefnemer van deze African Society was de gerenommeerde wetenschapper sir Joseph Banks, die een aantal reizen met kapitein Cook in de Stille Zuidzee had gemaakt. Al in het oprichtingsjaar werd de Amerikaan John Ledyard eropuit gestuurd om het geheim van de Niger te doorgronden. Hij zou naar Egypte reizen, de Sahara doorkruisen en het mysterieuze Timboektoe onderzoeken, waar volgens de legende de straten met goud geplaveid waren. Half Europa was eeuwenlang in de ban van deze in een driehoek gebouwde karavaanstad in Mali geweest en elk verhaal of gerucht erover had de nieuwsgierigheid verder aangewakkerd. Zo zou Timboektoe omstreeks 1670 zijn beschreven door de Franse zeeman Paul Imbert, die na een schipbreuk op de Noord-Afrikaanse kust was aangespoeld. De Berbers hadden zijn leven gespaard en hem op de slavenmarkt van Timboektoe verkocht, waar hij later was overleden. Toen dit nieuws in Frankrijk bekend raakte, waren inzamelingsacties gehouden voor de nabestaanden van de man die zo tragisch aan zijn eind was gekomen.

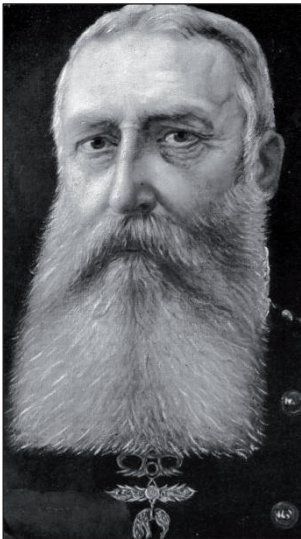
In 1818 ondernam de Fransman George Lyon een vergeefse poging om de gouden stad vanuit Tripoli te bereiken, nadat Britse kranten vier jaar daarvoor vol hadden gestaan over het geheim van Timboektoe. Op een zekere dag was een uitgemergelde Amerikaanse halfbloed in de beruchte Londense achterbuurt Gin Alley door iemand herkend, die hem enige tijd daarvoor in de Spaanse havenstad Cádiz had ontmoet. Toen de zeeman weer op verhaal was gekomen, werd hij door het bestuur van de African Association uitgenodigd. De man die zich Robert Adams noemde, beweerde dat hij tijdlang in Timboektoe had geleefd, nadat hij ter hoogte van de Witte Kaap schipbreuk had geleden. Hij en een paar andere overlevenden waren door Moren gevangengenomen en de woestijn ingesleurd. Vrijwel naakt, bijna gek van de beukende zon en op sterven na dood van de honger, hadden ze urine van kamelen moeten drinken en waren ze wekenlang door een troosteloos gebied gesleept, totdat de karavaan onverhoeds door negers was overvallen. De Moren waren ter plekke afgeslacht, maar Adams en zijn lotgenoten waren gastvrij onthaald in de 'stad voorbij het einde'. Het bestuur van de African Association had aan zijn lippen gehangen, maar geloofde geen zier van Adams' beschrijvingen. Volgens de Amerikaan was Timboektoe niet veel meer dan een smerige, onaantrekkelijke marktplaats met armzalige, van hout en leem gebouwde huizen. Over goud, prachtige tempels of schitterende paleizen wist hij niets te

melden. Nadat hij en de anderen Timboektoe achter zich hadden gelaten, waren ze opnieuw in handen van Moren gevallen en de oceaan van zand ingesleurd. De meesten waren onderweg aan hun lot overgelaten of als slaven verkocht. Uiteindelijk was Adams vel over been ten zuiden van Agadir beland en vrijgekocht door de Britse consul. Hij reisde naar Tanger en stak over naar Cádiz, in de hoop er een schip te vinden dat naar Amerika zou varen. Hij had geen geluk en bij gebrek aan beter had hij op een Brits oorlogsschip aangemonsterd. Toen hem ter ore was gekomen dat de brik naar Palestina op weg was, was hij bij de eerste de beste gelegenheid achtergevoerd, wat gelijk stond met desertie. Na vele omzwervingen was de Amerikaan tenslotte in Londen beland en daar aan lager wal geraakt. Omdat hij door de Britse marine werd gezocht, had hij zijn naam in Robert Adams veranderd. De man die in werkelijkheid Benjamin Rose heette, kreeg in ruil voor zijn verhaal geld voor een passage naar Amerika. De African Association publiceerde zijn reisverslag, dat vrijwel door niemand serieus werd genomen. Het relaas van Adams ging voornamelijk over zijn gruwelijke tochten door de Sahara en het leven als slaaf. In plaats van een bevestiging van het verhaal over de oude mystiek van Timboektoe had deze aan lager wal geraakte fantast een soort krottenwijk beschreven.

Ook zijn landgenoot John Ledyard slaagde er niet in om het geheim van Timboektoe te ontraadselen. Kort na zijn aankomst in Cairo en in afwachting van een karavaan, was hij het slachtoffer van dysenterie geworden. Daniël Houghton, die in 1790 op een advertentie van de African Society had gereageerd, moest zijn speurtocht in donker Afrika eveneens met de dood bekopen. Hij was bij de monding van de Gambia-rivier aan land gegaan, en stuurde daarvandaan brieven naar zijn verloofde en naar het genootschap. Het waren de laatste levenstekens van deze Britse legerofficier. Uiteindelijk was het Mungo Park, een drieëntwintigjarige Schotse scheepsarts, die als eerste blanke de machtige Niger bereikte bij de inheemse stad Ségou. Tijdens een tweede expeditie in 1806 werd Park bij de waterval van Bussa in een hinderlaag gelokt en door Afrikanen om het leven gebracht. Tientallen andere Britse, Schotse, Franse en Duitse ontdekkingsreizigers (onder wie de uit Hamburg afkomstige filoloog, geograaf en Egyptoloog Heinrich Barth, die vloeiend Engels, Arabisch, Italiaans en Frans sprak en ruim een half jaar in Timboektoe woonde en zijn ervaringen te boek stelde), namen grote risico's om de vele witte plekken op de Afrikaanse kaart in te kleuren. Maar al waren het voornamelijk mannen die hierbij hun leven in de waagschaal stelden, Alexandra Tinne vormde een uitzondering op de regel. De Nederlandse van goede afkomst ondernam in 1863 een reis van Khartoem naar de Bahr-el-Ghazal en reisde later door Algerije en Tunesië. In het jaar dat het Suezkanaal was geopend, begon de toen dertigjarige freule aan een poging om de Sahara te doorkruisen. Na haar vertrek uit Murzuk was ze overvallen door Ahoggar-nomaden en omgebracht.

De in 1841 in Wales geboren John Rowlands of Rollins was als buitenechtelijk kind in een armenhuis opgegroeid. Op zijn zestiende stak hij als scheepsjongen de Atlantische Oceaan over, waarna hij bevriend was geraakt met een steenrijke katoenhandelaar in New Orleans. Na de dood van zijn beschermheer had hij diens naam aangenomen. Henry Morton Stanley, alias Rowlands of Rollins, was een taaie, meedogenloze opportunist en had aan beide kanten meegevochten tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog. Daarna was hij in de journalistiek gegaan en in 1869 door de *New York Herald* naar Egypte gestuurd om de opening van het Suezkanaal te verslaan. Twee jaar later vond de overambitieuze Stanley na lang zoeken de al dood gewaande zendeling-arts David Livingstone bij het Tanganjikameer. Zijn naam was wereldwijd gevestigd en Stanley kreeg de smaak van het grote werk te pakken. In 1874 keerde hij terug naar Afrika. Dit keer met het doel om de bronnen van de Blauwe en de Witte Nijl te traceren en om Centraal-Afrika in kaart te brengen. De razende reporter die volgens Britse kenners naast zijn schoenen liep en als amateur geen schijn van kans maakte, voer naar Zanzibar waar hij driehonderdvijftig dragers huurde. De acht ton zware uitrusting bestond onder meer uit kisten en balen vol handelswaar, een demonteerbare boot, voldoende

medicijnen om een dorpsapotheek mee te vullen, gereedschappen, vuurwapens, kapmessen, wetenschappelijke instrumenten, meetapparatuur, tenten en de nodige vakliteratuur. Men volgde de oude karavaanroute ten zuiden van het Victoriameer, waar Stanley op een gegeven moment het pad van Afro-Arabische slavenhandelaren kruiste. Met het rondenvan het Tanganjikameer toonde Stanley aan dat deze binnenzee niet in verbinding stond met de Nijl. In oktober 1876 bereikte de expeditie de plek waar de rivieren de Loeama en de Loealaba samenstromen, om vervolgens stroomafwaarts te varen naar Kasongo. Het zou in deze omgeving zijn geweest dat Stanley Hamed bin Muhammed el Murjebi ontmoette. Deze invloedrijke figuur van gemengd ras had de bijnaam 'Tippoe-Tip', die ontleend zou zijn aan het geluid van rondvliegende musketkogels.

Louis Filips Marie Victor van Saksen-Coburg, die op 17 december 1865 als Leopold II de Belgische troon besteeg. De Onafhankelijke Congostaat, door het Congres van Berlijn in 1885 in het leven geroepen, was de bekroning van Leopolds streven naar koloniale expansie. Rechts: de Arabische slavenhandelaar Hamed bin Muhammed el Murjebi, alias 'Tippoe-Tip'. (uit: *Bij de Baloeba's in Congo*. Antwerpen 1924. Coll. auteur).

Stanley was uit op de wereldprimeur om als eerste blanke naar de monding van de Loealaba af te zakken. Tippoe-Tip, een ivoor- en slavenhandelaar die protectie van de sultan van Zanzibar genoot, was daar op tegen, onder het mom dat Livingstone door die onzinnige onderneming zijn gezondheid had verspeeld. Stanley begreep dat hij zijn reis naar het westen niet kon voortzetten zonder Arabische hulp, en wist de op een na machtigste man in Centraal-Afrika te paaien met vijfduizend dollar. De heerser over de Nyangwe zou voor voldoende wapens en mankracht zorgen en de Anglo-Amerikaan gedurende zestig dagreizen vergezellen door een gebied waar het wemelde van kannibalen met opvallend grote trek. In november 1876 liet men de Nyangwe achter zich om over land naar het noorden te trekken, om op die manier een aantal watervallen en stroomversnellingen te omzeilen. De groep worstelde zich door een stomend groene hel waar je nauwelijks een hand voor ogen kon zien. Het was er onvoorstelbaar benauwd en het wemelde er van de giftige slangen, schorpioenen, roofdieren en brulapen die de expeditieleden met van alles en nog wat bekogelden. Nauwelijks tweehonderd mijl na het vertrek liet Tippoe-Tip weten dat hij geen stap meer verzette. Hij wilde wel even afrekenen. Wanneer hij zijn geld niet kreeg zouden ook de dragers vertrekken en konden Stanley en zijn Britse compagnons het verder zelf bekijken met alle risico's vandien.

Uiteindelijk slaagde Stanley erin om aan te tonen dat de in Noord-Rodesië ontsprongen Loalaba in de machtige Kongo-rivier overging en dwars door Afrika naar het zuidelijke deel van de Atlantische Oceaan stroomde. Zijn blanke metgezellen en de nodige zwarte dragers waren tijdens de slopende tocht verdronken, aan de pokken of malaria bezweken, of zonder omhaal omgebracht door stammen die niet gesteld waren op vreemd bezoek. Toen Stanley drie jaar na zijn vertrek naar Afrika in november 1877 uitgeput, met grijze haren, sterk vermagerd en ontgoocheld in Zanzibar arriveerde, was de helft van de expeditieleden omgekomen. Tot grote ergernis van de 'upper class' trouwde Stanley met een rijke erfgename uit de Britse aristocratie. Hij publiceerde zijn ervaringen in *Trough the Dark Continent*. Tippoe-Tip op zijn beurt was er intussen bijna in geslaagd om een aanzienlijk deel van het gebied rondom het Kongobekken in zijn macht te krijgen.

Nadat Stanley zonder resultaat had geprobeerd om de Britse overheid voor de ongekende handelsmogelijkheden in Centraal-Afrika te interesseren, werd hij met open armen ontvangen door Leopold II van Saksen-Coburg-Gotha. Stanley's klinkende prestatie had de belangstelling van de gekroonde imperialist uit België in hoge mate aangewakkerd, en in 1876 resulteerde dit in de Aardrijkskundige Conferentie. In het koninklijk paleis in Laken vergaderden ontdekkingsreizigers, wetenschappers, geografen, aristocraten, hoge geestelijken, maatschappijhervormers, industriëlen en militaire kopstukken over de toekomst van het zwarte werelddeel. Afrika moest worden opengesteld voor de moderne beschaving en christelijke waarden. De Europese expansie op dit 'braakliggende' continent zou een wettige, internationaal erkende status krijgen, en niet in de laatste plaats zou er voorgoed een eind worden gemaakt aan de weezinwekkende, door Afro-Arabieren bedreven slavenhandel in Oost- en Centraal-Afrika.

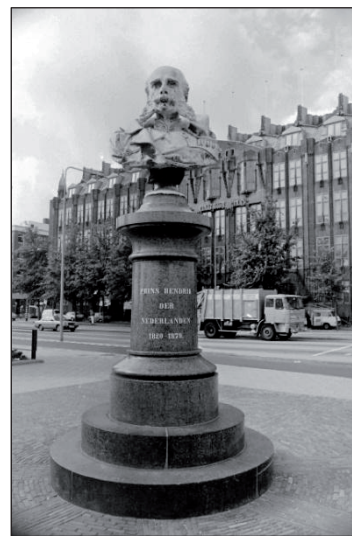
Uit deze besprekingen ontstond het Comité d'Études du Haut-Congo - volgens de officiële lezing een filantropisch genootschap dat de eerder genoemde doelstellingen in het hart van Afrika zou behartigen. In werkelijkheid echter ging het om een puur zakelijke onderneming met een kapitaal van een miljoen Belgische francs. Behalve Britse en Franse aandeelhouders nam ook het Rotterdamse zakenwonder Pincoffs deel aan dit comité, waarbij hij een achtste deel van het bedrijfskapitaal inbracht. In ruil hiervoor bedong Pincoffs dat de koninklijke onderneming geen activiteiten zou ontplooiën in die gebieden waar zijn firma zaken deed.

Nadat hij Stanley als zijn persoonlijke vertegenwoordiger had aangesteld en deze een handelspost bij de naar hem vernoemde watervallen had opgericht, vestigde Leopold II een uitgestrekt privédomein aan de linkeroever van de Kongorivier. Er werden Belgische troepen uitgezonden om eens en voor altijd af te rekenen met Afro-Arabische slavenhandelaren. De benden sloten echter een pact en slachtten het garnizoen bij de Stanley Watervallen tot de laatste man af. Om de machtige Tippoe-Tip gunstig te stemmen, werd hem in 1887 uit naam van l'État Indépendant du Congo, de functie van gouverneur over het omstrede gebied aangeboden. Onder deze dekmantel zag de notoire handelaar in menselijke koopwaar kans om nog geruime tijd door te gaan met zijn verwerpelijke praktijken. Naarmate er echter meer Belgische troepen arriveerden en er expedities naar afgelegen gebieden werden uitgerust, haalden de Afro-Arabieren tenslotte bakzeil. Omstreeks 1890 begreep ook Tippoe-Tip dat de hoogtijdagen van de handel in mensen voorbij waren. Hij ging met pensioen en sleet zijn oude dag onder sprookjesachtige omstandigheden in Zanzibar. Zijn zoon Sef wist echter niet van ophouden en kwam twee jaar later in opstand tegen de Belgen. Zowel met hem als veel van zijn handlangers was het slecht afgelopen.

Aapjeskoetsier

Niet alleen bij de zuiderburen, maar ook in eigen land kon de charismatische, welbespraakte en van zelfvertrouwen blakende Pincoffs een potje in koninklijke kringen breken.

Al op zijn tiende was prins Willem Frederik Hendrik, zoon van koning Willem II en de Russische grootvorstin Anna Paulowna, door zijn grootvader tot adelborst eerste klasse benoemd. De op 13 juni 1820 op paleis Soestdijk geboren prins had zijn hart aan de zee verpand en werd om die reden 'de Zeevaarder' genoemd. Hij maakte lange reizen: zo was hij de eerste telg uit het Huis van Oranje die Nederlands-Indië bezocht. Prins Hendrik, een integer man van weinig woorden, was een groot pleitbezorger van de wederopbloei van de Nederlandse handelsvaart en vertegenwoordigde die tijdens de feestelijke opening van het Suezkanaal. De stadhouder van het groothertogdom Luxemburg participeerde in de Vlissingse scheepsbouwwerf De Schelde, was nauw betrokken bij de oprichting van de Stoomvaart Maatschappij Nederland in 1870 en accepteerde zeven jaar later het voorzitterschap van de Afrikaansche Handels-Vereeniging. Dat er van de populaire prins, die graag een helpende hand bood, misbruik werd gemaakt, deed hij zelf af met de laconieke opmerking: 'Het is beter dat men mij teleurstelt, dan dat ik het anderen doe.' Hendrik overleed op 13 januari 1879 in het Luxemburgse slot Wolferdingen aan een hersenembolie. De circa twintig miljoen gulden die de niet in gemeenschap van goederen getrouwde prins naliet, kwam voor een groot deel ten goede aan zijn broer, de aartsconservatieve en licht ontvlambare koning Willem II. Een bronzen borstbeeld tegenover het Scheepvaarthuis op de Prins Hendrikkade (sinds 2006 het vijfsterren DeLuxe Grand Hotel Amrâth), herinnert aan de man die veel heeft betekend voor de handel en koopvaardij van Amsterdam.

Het bronzen borstbeeld van de derde zoon van koning Willem III die veel voor de hoofdstedelijke handel en scheepvaart heeft betekend, was een geschenk van comité 'Het Dankbaar Amsterdam'. Het door beeldhouwer Stracké vervaardigde kunstwerk was in 1885 onthuld in een plantsoentje aan de Prins Hendrikkade tussen het Damrak en de Martelaarsgracht. In september 1979 kreeg het standbeeld een meer toepasselijke plaats bij het Scheepvaarthuis. (foto's auteur).

Op 27 april 1879 kwam na een onderzoek door medefirmant en bankier Marten Mees aan het licht, dat het ogenschijnlijk zo schitterende succesverhaal van de Afrikaansche Handels-Vereeniging vooral gebaseerd was op een geflatteerde boekhouding. Al geruime tijd leed de onderneming forse verliezen, maar om te voorkomen dat de geldkraan door de financiers zou worden dichtgedraaid, had de 'Grote Pink' jaar in jaar uit hoge dividenden uitgekeerd.

Aanvankelijk wist de pompeuze fraudeur zijn kapitaalverschaffers en aandeelhouders aan het lijntje te houden onder de bewering dat hij de verliezen op korte termijn kon aanzuiveren met geld van familieleden en van andere niet nader genoemde zakenrelaties. Volgens Pincoffs ging het 'slechts' om een bedrag van 1,6 miljoen gulden. Maar in werkelijkheid vertegenwoordigden de tien jaren van fraude, geknoei in de boeken, uitgeven van ongedekte cheques en gegoochel met kredietwissels de somma van bijna tien miljoen.

Na een vergeefse poging om via zijn zoon Adolph in gesprek te raken met zijn oude jeugdvriend Marten Mees, die niets meer van hem wilde weten, begreep Pincoffs senior dat het hoog tijd was om zijn biezen te pakken. In de voormiddag van 14 mei stapten vader en zoon op de trein naar Antwerpen, waar ze de andere gezinsleden ontmoetten, en vervolgens met de veerboot naar Dover voeren. Pincoffs moest de bui hebben zien hangen, want de bagage was al naar Engeland verscheept. In Nederland werd een opsporingsbericht verspreid waarin 'Rotterdams welvaren' werd omschreven als 'lang circa 1,7 meter, gezet postuur, wasbleke huidskleur, bol gezicht met grijs haar en baard, donkere wenkbrauwen, sluwe oogopslag, kromme neus, kleine mond, trage lijzige manier van spreken, enigszins waggelende manier van lopen, kleding meestal zwart'.

Niet lang na aankomst in Dover vertrok het gezin uit Liverpool naar het land van de onbegrensde mogelijkheden, dat geen uitleveringsverdrag had met Nederland, waar Pincoffs bij verstek tot acht jaar gevangenisstraf was veroordeeld. De tot voor kort nog zo bejubelde zakenmagnaat, plannenmaker en koninklijk onderscheiden filantroop op andermans kosten maakte de oversteek naar de Verenigde Staten niet als eenvoudig landverhuizer op het tussendek, maar had voldoendeisgeld meegenomen voor een comfortabele passage aan boord van de kapitale mailstomer *Germanic* van de White Star Line - de rederij die in 1912 de 'onzinkbare' *Titanic* in de vaart zou brengen. Een dag nadat Pincoffs met de noorderzon was verdwenen, kreeg het publiek lucht van de buitenproportionele zwendelzaak en ontstond er een wedloop op banken om deposito's op te nemen. Een in grote haast opgericht comité zou zich met de liquidatie van de Afrikaansche Handels-Vereeniging bezighouden. Hendrik Muller verklaarde als voorzitter van dit comité dat hij deze taak op zich had genomen om mee te helpen met het reinigen van een 'onvoorstelbare poel van menselijke vuilheid'. Kort daarop werd voor de prijs van vijftig cent bladmuziek verkocht van 'komische coupletten met pianobegeleiding' onder de titel *Geflatteerd*.

Zoals het een internationaal gezochte oplichter betaamt, nam Pincoffs aan de overkant van de Atlantische Oceaan een andere naam aan. Naar verluidt zou hij na aankomst in New York City emplooi hebben gevonden als aapjeskoetsier. Later begon hij een tabakswinkeltje, totdat hij in september 1911 onder kommervolle omstandigheden overleed. Zijn zwager Henry Kerdijk deed in Antwerpen een halfslachtige poging tot zelfmoord. Hij keerde echter terug naar Nederland, waar hij gedurende twee jaar tegen tralies aan kon kijken.

Terwijl de Rotterdamse zakenwereld op zijn grondvesten schudde en ook politiek den Haag danig met de affaire in de maag zat, trok Leopold II ten volle profijt van het faillissement van de Afrikaansche Handels-Vereeniging. Al eerder had Pincoffs de Belgische vorst ertoe proberen over te halen om zijn ogenschijnlijk zo florerende handelsonderneming over te nemen, maar de ene oplichter had de andere herkend en *le roi marchand* was niet op het voorstel ingegaan. Hij kocht alle andere aandeelhouders van de Association Internationale Africaine uit, en nog voor het jaar op zijn laatste benen liep, werd Leopolds 'filantropische' instelling wettelijk opgeheven. Om zijn zakelijke ambities in Centraal-Afrika te versluieren en de westerse wereld zand in de ogen te strooien, volgde in 1882 de stichting van de Association Internationale du Congo. Naar buiten toe verzekerde Leopold dat zijn persoonlijke agent Stanley niets anders had gedaan dan er de basis te leggen voor een confederatie van vrije negerrepublieken. Zijn Afrikaanse onderneming had beslist geen zakelijk karakter, maar was bedoeld om de inheemsen uit hun middeleeuwse onwetendheid

te verheffen en hen te laten delen in de rijkdom van verworvenheden die de christelijke beschaving had voortgebracht. Intussen slaagde Stanley er door valse voorwendsels, intimidatie of door grof geweld in om stamhoofden zoveel mogelijk land tegen een zo laag mogelijke prijs afhandig te maken. Via woordvoerders van Leopold kreeg hij opdracht om al het ivoor dat hij tijdens zijn ontdekkingsreis tegen kwam, op te kopen, en om Kongolezen tot te laten betalen voor het gebruik van de door Stanley opgelegde landroutes.

Humanitaire campagne

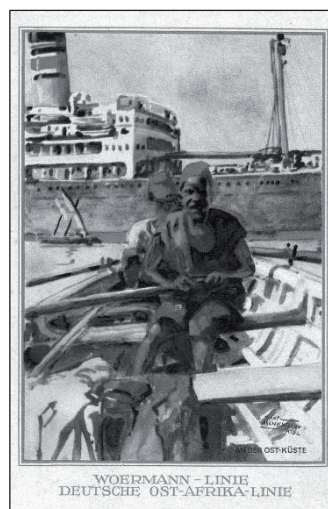
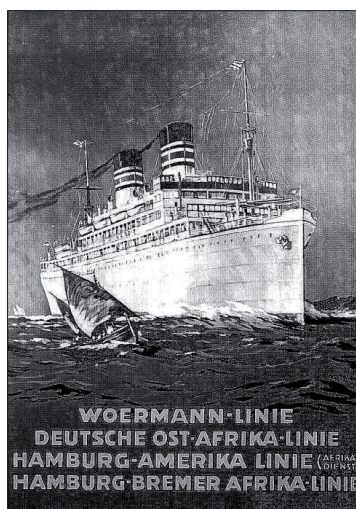
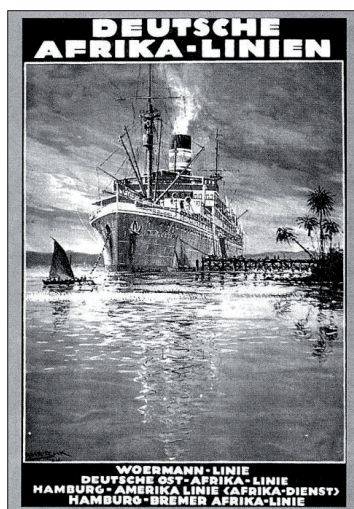
Het was dankzij de royaal betaalde hulp van lobbyisten die in het Witte Huis en de Senaat de weg wisten, dat Leopold II op 22 april 1884 de eerste erkenning kreeg voor zijn aanspraken op de Kongo. Nadat de Amerikaanse regering sympathie voor en instemming met de humane en loffelijke doelstellingen van de Association Internationale du Congo had betuigd, volgde kort daarop de Franse premier Jules Ferry. De Franse overheid zag het gebied dat Leopold opeiste liever in Belgische handen dan in die van hun aartsrivaal Groot-Brittannië. Het over de streep halen van het Duitse keizerrijk was iets dat de monarch - met het bloed van ontelbare Kongolese dwangarbeiders aan zijn handen - meer moeite zou kosten. Dat obstakel zou echter uit de weg worden geruimd dankzij Leopolds aangeboren talent voor intrigeren en omkopen. Ook in het keizerrijk, dat nog in de kinderschoenen stond, was menige onderdaan van Wilhelm II door de koloniale koorts gegrepen en had men geen duimen zitten draaien terwijl andere Europese mogendheden hun slag sloegen op het een na grootste continent.

Leopold II: 'God, wat een verschrikkelijk kind heb ik me nu op de hals gehaald. Niets dan last met de bureu.' Spotprent van H. van Muyden in *Nebelspatter* uit 1892. Rechts: barbaarse gruwelijkheden uit de Onafhankelijke Kongostaat van Leopold II. Afgehoude handen van dwangarbeiders die te weinig rubber voor de Belgische kolonisten hadden verzameld. (coll. auteur).

In het voorjaar van 1884 zette Adolf Lüderitz voet aan wal in Zuidwest-Afrika - het huidige Namibië. Na onderhandelingen met stamhoofden van de Herero kon de achtentwintigjarige rijkeluiszoon en tabaksgroothandelaar uit Bremen zich eigenaar noemen van de Baai van Angra Pequena en het uiterst vaag omschreven achterland. Eerder al had een Duitse zendeling de Afrikanen 'rijp' gemaakt voor het tekenen van een verdrag. De transactie kostte Lüderitz honderd Britse ponden sterling en tweehonderd geweren van een type dat in een museum voor oudheden niet zou hebben misstaan. Tijdens een bezoek op een van Bismarcks landgoederen bepleitte scheepsmagnaat Woermann om de particuliere kolonie op een continent waar zijn onderneming in toenemende mate handel dreef, onder rijksbescherming te stellen. Hoewel Bismarck weinig ophad

met imperialistische overwegingen, zag hij zich genoodzaakt om gehoor te geven aan de toenemende druk van belangengroepen en nationalistische bewegingen als de in 1881 gestichte ‘Deutsche Kolonial Gesellschaft’. De rijkskanselier verleende zijn toestemming echter pas nadat was onderzocht of er mogelijk Britse aanspraken rustten op het gebied dat rijk was aan cadmium, diamant, koper, lood, tin, uranium, vanadium, zink, zilver en wolfram. Lüderitz had geen weet van al deze kostbare bodemschatten en zou er evenmin profijt van trekken, want drie jaar na zijn landaankoop verdrong hij op zee. Een naar Lüderitz vernoemde havenstad op 26° 39’ zuiderbreedte en 15° 9’ oosterlengte houdt zijn naam in herinnering. De eerste rijkscommissaris van het Duitse protectoraat Zuidwest-Afrika was de vader van Hermann Göring, die tijdens de Eerste Wereldoorlog faam als jachtvlieger verdiende. Na de Tweede Wereldoorlog werd Göring wegens oorlogsmisdaden ter dood veroordeeld, maar was hij de beul te snel af door met een cyanidecapsule zelfmoord te plegen.

Affiches van Duitse rederijen die lijndiensten op Afrikaanse (rede)havens onderhielen. Rechts: omslag van een menukaart van de Woermann-Linie uit 1934. De rederij is in 1941 opgeheven. (coll. auteur).

In navolging van het Namavolk kwamen de Herero in januari 1904 massaal in opstand tegen de Duitse onderdrukking en diefstal van hun land en vee. Nederzettingen werden omsingeld, kolonisten omgebracht en telegraafkabels en bruggen vernield. In maart van dat jaar stemde de Rijksdag (het nationale parlement) onder pressie van Wilhelm II in met het sturen van militaire versterkingen naar het opstandige wingewest. Na een elfduizend kilometer lange reis met de *Eleonore Woermann* van de gelijknamige stoomvaartrederij, verzekerde generaal Lothar von Trotha bij zijn aankomst in Zuidwest-Afrika dat hij ‘stromen bloed en geld’ zou gebruiken om de rebellie neer te sabelen. Hoewel kolonel-generaal Alfred graaf von Schlieffen het aanvankelijk met hem eens was, gaf de chef van de Pruisische generale staf en hoogleraar in de strategie van Trotha later bevel om zijn uitroeiingscampagne te wijzigen. Desondanks is bijna driekwart van het Hererovolk omgekomen in concentratiekampen of in de extreme droogte van de Namibwoestijn. Nakomelingen van de slachtoffers van de eerste genocide in de vorige eeuw willen nu, honderd jaar later, financiële genoegdoening van Duitsland. Om hun eisen kracht bij te zetten zijn Amerikaanse advocaten ingeschakeld.

Na het initiatief van Lüderitz brak er in Duitsland een koloniale koorts uit. Het bestuur van de ‘Gesellschaft für Deutsche Kolonisation’, een commerciële vennootschap die door de overheid werd gesanctioneerd, beschouwde imperialisme als de ideale oplossing voor industriële